

MIROSLAW ŁAPOT

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

WKŁAD ŚRODOWISKA ŻYDOWSKIEGO W ROZWÓJ OŚWIATY POZASZKOLNEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM NA PRZYKŁADZIE ŻYDOWSKIEGO UNIWERSYTETU LUDOWEGO IM. ALBERTA EINSTEINA WE LWOWIE

1. Tradycje oświaty ludowej wśród Żydów oraz jej początki w diasporze lwowskiej w dobie autonomii galicyjskiej

Geneza instytucji będącej przedmiotem niniejszego artykułu wiąże się z rozwojem oświaty ludowej w dobie pozytywizmu oraz oświaty pozaszkolnej w okresie międzywojennym, a także z przemianami społeczno-kulturowymi zachodzącymi w diaspory żydowskiej na terenie Galicji na przełomie XIX i XX w. Placówka ta nie była jak dotychczas przedmiotem badań historyczno-oświatowych. Artykuł niniejszy uzupełnia zatem stan badań nad praktyką oświaty dorosłych w Polsce w owym okresie¹.

Pierwowzorem wymienionego w tytule uniwersytetu ludowego były tzw. Toynbehall. Nazwa wywodzi się od nazwiska Arnolda Toynbee, twórcy ruchu domów ludowych (tzw. *settlement house movement*), zakładanych w dzielnicach robotniczych z myślą o niesieniu pomocy socjalnej i edukowaniu mas². Pierwszą tego typu placówkę założyli Henrietta i Samuel Barnett w 1884 r. w Londynie. Była ona przejawem działalności filantropijnej wyrastającej z nowego liberalizmu. Jego ideolodzy twierdzili, iż obowiązkiem społeczeństwa kapitalistycznego jest stworzenie ubogim masom robotniczym warunków samorozwoju i umożli-

¹ Najpełniejszy obraz starań Galicjan o oświatę ludową i ich osiągnięć nakreślili Ryszard Terlecki w: *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w okresie autonomii*, Wrocław etc. 1990, a także: J. Potoczny, *Od alfabetyzacji do popularyzacji wiedzy. Ruch oświaty dorosłych w Galicji (1867–1918)*, Rzeszów 1993, tenże, *Rozwój elementarnej oświaty dorosłych w Galicji doby autonomicznej 1867–1918*, Rzeszów 1988.

² W Polsce ruch uniwersytetów ludowych rozwinął się po I wojnie światowej – duże zasługi w tym zakresie miał Ignacy Solorz, założyciel uniwersytetów ludowych w Szycach i Gaci Przeworskiej. Zob. J. Malec, *Geneza i dzieje Uniwersytetu Ludowego w Szycach (1924–1939)*, [w:] *Polski uniwersytet ludowy*, seria: Młodzież – Kultura – Wieś, t. 9, red. zespołowa, Warszawa 1988, s. 26–40.

wienie udziału w życiu społecznym m.in. poprzez dostęp do oświaty, dostarczenie narzędzi samokształcenia. Pierwszym mieszkańcem londyńskiego Toynbehall był William Beveridge, późniejszy twórca koncepcji państwa opiekuńczego³.

We Lwowie pierwszą Toynbehall założyli Żydzi. Dom ludowy nazywano domem Goldmana, upamiętniając nazwisko dra Bernarda Goldmana, zwolennika asymilacji, posła Sejmu Krajowego, członka Rady Miejskiej Lwowa, filantropa i społecznika⁴.

Idei uczenia się dorosłych, a także oświacie ludowej, sprzyjało tkwiące immanentnie w kulturze żydowskiej dążenie do wiedzy religijnej niezależnie od pełnionej roli społecznej, etapu życia i wieku. Korzeniami sięgało ono czasów biblijnych. Konieczność kształcenia całozyciowego wynikała przede wszystkim z nakazów religijnych – zgłębianie wiedzy o Bogu – jego mądrości, sprawiedliwości i mocy – było obowiązkiem każdego członka wspólnoty. W odróżnieniu od innych narodów, w których nauką na ogół zajmowała się inteligencja, „u nas Żydów – jak pisał dr L. Schumer, jeden ze współorganizatorów żydowskiego Uniwersytetu Ludowego im. A. Einsteina we Lwowie – uczą się dorośli, często sędziwi ludzie. Kupcy, rękodzielnicy, ludzie, których zawód nic nie ma wspólnego z nauką, zagłębiają się nierzadko we wolnych od zajęć chwilach w zawiłą problematykę naukową, kształcą się do sędziwego wieku, nieomal po ostatnie tchnienie swego żywota”⁵.

Rabin dr Jecheskiel Lewin zachęcał do kształcenia się przez całe życie, dopatrując się w nim życiodajnych źródeł: „cechą starzejącego się nieuka jest, zdaniem myślicieli żydowskich, zanik ducha, w każdym razie osłabienie «Ruach», natomiast cechą starzejącego się uczzonego jest głębsza wiedza, większe doświadczenie [...]”⁶. Słowo „ruach” w Starym Testamencie oznacza duszę, rozumianą jako siła życiowa, którą Stwórca tchnął w ciało pierwszego człowieka. Zastój umysłowy człowieka, wedle słów rabina, oznaczał zanik owej siły, podczas gdy umysł utrzymywany w dobrej kondycji poprzez uczenie się miał gwarantować pełnię wigoru nawet w wieku podeszłym.

W tradycji żydowskiej wiedza nigdy nie ograniczała się do zamkniętej kasty – kapłanów, ludzi zamożnych lub uczonych. Lektura świętych ksiąg była powinnością każdego pobożnego Żyda, stanowiąc istotny element życia religijne-

³ E. Leś, *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, cz. 2, Warszawa 1999, s. 11.

⁴ *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 1, oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, s. 501. Wiadomo, że lwowski Toynbehall krzewił oświatę nie tylko wśród dorosłych, ale i wśród dzieci. Organizowano m.in. zabawy z podwieczorkami, a także wycieczki szkolne. I tak na przykład w czerwcu 1910 r. urządzono dwie wycieczki szkolne dla klas III i IV Żeńskiej Szkoły Żydowskiej im. Abrahama Kohna (w tym do Raławic). Za dyrekcji Joanny Planerowej co niedzielę dziewczęta prowadzono na zabawy do Towarzystwa Toynbehall, gdzie dzieci pozostawały pod opieką Idy Teutelbaum. Centralny Derżawnyj Archiw Ukrainy u Lwowi, fond 701, opis 3, sygn. 34, k. 5, 46.

⁵ L. Schumer, *Żydowski Uniwersytet Ludowy – wychowawca mas żydowskich*, [w:] *Żydowski Uniwersytet Ludowy we Lwowie. Jednodniówka*, Lwów 1937, s. 10.

⁶ J. Lewin, *Nie pozbawiaj nas ducha Twego*, [w:] *Żydowski...*, s. 17–18.

go, a nim były przepełnione niemal wszystkie aspekty aktywności. Do znamien-nych instytucji życia publicznego tradycyjnej społeczności żydowskiej, niezależnie od kraju zasiedlenia, należał tzw. bet-hamidrasz. Było to nie tylko miejsce modlitw, ale także studiów oraz wykładów talmudycznych, w których uczestniczyli wszyscy wyznawcy mozaizmu niezależnie od wieku, pochodzenia, wykształcenia czy wykonywanego zawodu (znamienne, że uczestniczyły w nich wyłącznie osoby płci męskiej: mężczyźni i chłopcy). Studia w bet-hamidraszu były integralną częścią kultury judaistycznej.

W starożytnym Izraelu początkowo na członkach rodu Lewitów, a później na rabinach i uczonych żydowskich spoczywał obowiązek dzielenia się wiedzą ze współwyznawcami. „U takiego narodu – jak wyjaśnia dalej L. Schumer – być nauczycielem to rzecz niezwykle zaszczytna, ale też pełna trudu i odpowiedzialności. Taki obowiązek wziął na siebie Żydowski Uniwersytet Ludowy: ma być nauczycielem i wychowawcą mas żydowskich”⁷.

Powołany w roku 1929 Uniwersytet Ludowy im. Alberta Einsteina nie był jedyną tego typu żydowską instytucją we Lwowie. Już wcześniej bowiem działały placówki upowszechniające oświatę wśród mas starozakonnych. Były nimi, obok wspomnianego uprzednio Toynbehall, przede wszystkim biblioteki i czytelnie żydowskie powstające w czasie autonomii galicyjskiej. Ich geneza wiązała się z procesem asymilacji ludności żydowskiej, któremu patronowało stronnictwo haskalitów, zwolenników asymilacji do kultury polskiej z zachowaniem tożsamości żydowskiej opartej na religii i tradycji. Przykładem była organizacja Agudas Achim – Przymierze Braci⁸. Poprzez oświatę jej członkowie starali się wyciągnąć współwyznawców z cywilizacyjnego i obyczajowego getta.

Ponadto pod koniec XIX pojawiły się pierwsze żydowskie towarzystwa oświaty ludowej związane z nowym, stale rosnącym w siłę stronnictwem politycznym, a mianowicie syjonizmem. Trzecim wreszcie środowiskiem dążącym do upowszechniania wiedzy judaistycznej była ortodoksja. Zarówno pierwsze, jak i drugie środowisko główny nacisk kładło na zachowanie tradycji żydowskiej.

2. Działalność Towarzystwa Żydowskiego Uniwersytetu Ludowego im. Alberta Einsteina

Jak już wspomniano, placówka oświatowa będąca przedmiotem niniejszego szkicu powstała w 1929 r.; w lutym 1930 r. starostwo lwowskie zatwierdziło stowarzyszenie pod nazwą Towarzystwo Żydowskiego Uniwersytetu Ludowego im. Alberta Einsteina⁹. Jego założycielami byli: inż. Thon, dr Bielerówna, dyr.

⁷ Tamże, s. 10–11.

⁸ Organizacja o charakterze polonofilskim, działała we Lwowie w latach 1880–1892. Znanymi działaczami byli m.in. Wilhelm Feldman oraz Natan Löwenstein. Zob. *Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 51.

⁹ *Żydowski Uniwersytet Ludowy we Lwowie. Jednodniówka*, Lwów 1937, s. 2.

Abraham Roth, mgr Thod, inż. Wolfram, dr Barenblüthowa, Kimelówna, dr Maks Schaff, dr L. Schumer, Seidenowa i prof. Sygalówna¹⁰. Korzystano wówczas z budynku gminy żydowskiej przy ul. Stanisława 5, w której mieściła się szkoła ludowa im. Abrahama Kohna. Posiedzenia członków stowarzyszenia odbywały się w salach przy ul. Cybulnej oraz przy placu Gołuchowskich¹¹.

W 1937 r. siedziba zarządu uniwersytetu znajdowała się przy placu Mariackim 5, na trzecim piętrze Galerii Mariackiej¹². Patronowało mu kuratorium. Jego przewodniczącymi byli dr Meier Geyer, rabin dr Freund, rab. dr Lewin, a członkami: inż. Badian, dr Bikeles, inż. Finkelstein, red. Hescheles, dyr. Salomon Igel, dyr. Feuermannowa, dr Cecylia Klastenowa, dr Maks Schaff, dyr. Ziff oraz Reitmanowa oraz Schotzowa. Prezesem zarządu głównego uniwersytetu był Abraham Roth, a zarządu lwowskiego dr Benedykt Blatt¹³.

Główną formą działalności uniwersytetu były odczyty. Początkowo urządzano je w sali szkoły Kohna. Ich tematyka była zróżnicowana. Największe znaczenie przywiązywano do referatów z dziedziny medycyny i higieny. Wykłady cieszyły się dużym zainteresowaniem. W sobotnie popołudnia i wieczory gromadziły nawet 500 osób. Dużą część słuchaczy stanowiła młodzież żydowska, głównie ortodoksyjna. Słuchacze ci korzystali także z czytelnicy czasopism otwartej przez uniwersytet przy placu Gołuchowskich¹⁴.

W lutym 1931 r. wykłady przeniesiono do gmachu przy ul. Starotandetnej, do centrum dzielnicy żydowskiej. Przeprowadzka miała znaczenie symboliczne. Instytucję oświatową stworzoną z myślą o nizinach społecznych umieszczono w samym sercu żydowskiego Lwowa. Skorzystano z gościnności Domu Pomocy Społecznej dla Żydów. Taka lokalizacja sprzyjała kontaktom ludności miejscowej z działalnością oświatową. „Nędzarz żydowski – jak pisał Zygmunt Reich – zaczął przychodzić do świetlicy nie tylko po herbatę, zupę i chleb, lecz również po wiedzę”¹⁵. Wykładowca zdawał sobie sprawę z misji uniwersytetu ludowego niosącego kaganek oświaty w szczególnie potrzebującym go środowisku ortodoksyjnych Żydów: „Trzeba przychodzić dalej na ulicę Starotandetną i mówić tym ludziom o higienie społecznej i o kulturze żydowskiej, o zagadnieniach społecznych i o umowie najmu. Trzeba przemawiać do nich nadal ich językiem i ich pojęciami, a przede wszystkim włożyć w tę pracę dużo serdecznego zapału i umiłowania. Bo tam wschodzi trwały plon. Żydowski nędzarz i żydowski inteligent poznają się wzajemnie. [...] to jest droga, po której musi kroczyć żydowska inteligencja, by odzyskać serce żydowskiej ulicy. To nie są bynajmniej jednostronne świadczenia inteligenta, tu, w świetlicy Domu Pomocy Społecznej następuje wzajemna wymiana świadczeń, na zasadzie «do, ut des»”¹⁶.

¹⁰ Tamże, s. 4.

¹¹ Tamże, s. 3–4.

¹² Tamże, s. 3.

¹³ Tamże, s. 2.

¹⁴ Tamże, s. 4.

¹⁵ Z. Reich, *Ulica Starotandetna*, [w:] *Żydowski...*, s. 8.

¹⁶ Tamże, s. 9.

Odczyty odbywały się w piątki, soboty i niedziele. Nawiązano współpracę z prezesem Towarzystwa Ochrony Zdrowia wśród ludności żydowskiej we Lwowie, dr. Grafem. Dzięki temu pozyskano grono fachowych referentów z dziedziny medycyny, higieny i eugeniki. W latach 1933–1937 referaty wygłosili lekarze: Abraham Glaserman, Graf, Hercel, Blanka Jurim, Kohn, Nacht, Samet, Czoban-Sandearowa, Sekler, Schneck, Öhlenberg, Weinreb oraz inż. Zinn¹⁷.

Wykłady dotyczyły także innych dziedzin nauki. Zagadnienia ekonomii przybliżali słuchaczom mgr Sygal i inż. Thon, zawiłości techniki wyjaśniali inżynierowie Handelsman, Hübel, Nuls oraz Reh, prawo wykładali mgr Reisler, mgr Thon i adwokat Zieser, politykę – mgr Reich, pedagogikę dr Lilien, geografę, krajoznawstwo i przyrodę dr Bauerowa, mgr Bombach, dr Klinghofer, dr Landau, dr Rottenstreichowa i prof. Thatowa i inni, a zainteresowanie historią, kulturą, sztuką i socjologią rozbudzali u słuchaczy dr Barenblüthowa, dr Blatt, prof. Kunke, rabin Ohrenstein, prof. Sygalówna i dyrektor szkoły im. A. Kohna Herman Spät¹⁸.

Jedną z domen działalności odczytowej była oczywiście judaistyka. Obejmowała ona: poezję, literaturę, historię, sztukę, folklor żydowski oraz zagadnienia polityczno-społeczno-gospodarcze kryjące się pod hasłem „kwestia żydowska”. Dużą aktywnością na tym polu wykazał się dr Meier Geyer, co piątek wygłaszał on prelekcje inaugurujące szabat, ponadto corocznie organizował uroczystości chanukowe, purimowe oraz akademie. W 1935 r. podczas uroczystej akademii z okazji 60-lecia jego urodzin uzyskał godność członka honorowego uniwersytetu¹⁹.

Oprócz M. Geyera wykłady judaistyczne prowadzili także inni. Literaturę żydowską przybliżała słuchaczom w odczytach dr Barenblüthowa, Iserles, Ben-Zion Zangen i inni, a folklor dr Gizela Fränkel. Kwestie żydowskie wyjaśniali m.in. Rotenstreich, Emil Sommerstein, a o Palestynie mówili: Czysz, dr Kramer, dr Drommelschläger, rabin Fleischer, dr Schmorak, inż. Thon; judaistyką zajęli się: Grodzieński, Seemann, Siegel, Waschütz, prof. Sens Taubes. Wykłady z dziedziny geografii, przyrody i krajoznawstwa były ilustrowane wyświetlanymi przeźrocami²⁰.

Inną formą działalności uniwersytetu było organizowanie uroczystości religijnych i okolicznościowych. Tradycją stały się wieczorki chanukowe i purimowe, urozmaicone referatami, recytacjami lub śpiewem. Organizowano także wieczorki poetyckie, między innymi dr Debory Vogel i I. Mangera, wieczór pieśni żydowskiej w 1933 r., wieczory literackie Andy Eker, Daniela Ihra i Maurycego Szymła w 1934, wieczór Kamena w następnym roku, itp. Ponadto zorganizowano akademie z okazji 100-lecia urodzin Mendele Mocher Sforima, 60-lecia Dubnowa, 800-lecia urodzin Majmonidesa. Salę Domu Pomocy Społecznej przy

¹⁷ Tamże, s. 4.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 5.

²⁰ Tamże.

Starotandetnej wypełniało nawet 600 osób, w ciągu roku przewinęło się przez nią około 20 tysięcy osób²¹.

Kolejną formą działalności uniwersytetu było koło naukowe. Założono je w roku 1934, skupiało ono inteligencję żydowską. Miało służyć wymianie myśli w kwestiach naukowych i literackich. Referaty i dyskusje odbywały się w zamkniętym gronie, lecz już w roku 1935 w niedziele zaczęto urządzać publiczne wieczory dyskusyjne. Członkowie koła – podobnie jak wszyscy zainteresowani – mogli wysłuchać referat i wziąć udział w dyskusji. Wśród referentów znaleźli się m.in. następujący mówcy i zagadnienia: Heschel „Problemy emigracyjne”, Spiegler „O zabytkach żydowskich”, mgr Reich „O Palestynie”, mgr Thon „O przestępstwie”, Artur Lauterbach „Malarstwo żydowskie”, dr Zofia Lissa „Treść muzyki” itd.²²

Formą upowszechniania wiedzy wśród mas ludowych były kursy i tzw. cercle'e. Kursy hebrajskiego prowadził prof. Seemann. Inżynier Handelsman, a po nim mgr Salberżanka wykładali język francuski, mgr Bombach i Bielerówna uruchomili kurs języka angielskiego, natomiast kurs języka niemieckiego prowadzili dr Hüßowa, Fishlerowa i mgr Schwarżówna. Z myślą o emigrantach przygotowujących się do wyjazdu do Palestyny powołano kurs rolniczy, którym kierowali inż. Zuckerman, dr Bach, dr Gerstman i Zylberstein²³.

Zorganizowano także kurs dla analfabetów oraz, co ciekawe, kursy języka polskiego dla emigrantów żydowskich z Niemiec. Prowadziła je prof. Sygałówna.

Wspomniane wcześniej cercle służyły doskonaleniu umiejętności konwersacji w języku francuskim osobom o zaawansowanej znajomości języka. Dyskusje inicjowała mgr Schlosserówna, a dotyczyły one najnowszych trendów rozwoju mody i sztuki, głównie francuskiej.

I wreszcie ostatnią formą aktywności oświatowej uniwersytetu były wycieczki. Ich celem było zwiedzanie muzeów i galerii obrazów²⁴.

W ramach zarządu towarzystwa działały trzy sekcje. Sekcję odczytową prowadził dr Blatt, sekcję biblioteczną mgr Bombach, a imprezową zarządzała Schauerowa²⁵.

Środki finansowe potrzebne do funkcjonowania uniwersytetu pozyskiwano ze składek członkowskich, opłat odczytowych oraz za naukę na kursach. Roczny budżet towarzystwa opiewał na kwotę średnio 2000 zł²⁶. Nie otrzymywano żadnych subwencji, nie prowadzono żadnych zbiórek pieniędzy.

Zarysowana działalność żydowskiego uniwersytetu ludowego stanowi interesujący przykład organizowania oświaty ludowej przez mniejszość żydowską w Drugiej Rzeczypospolitej. Wzbogaca on dorobek międzywojennej oświaty po-

²¹ Tamże

²² Tamże, s. 6.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 7.

zaszkolnej na terenie Polski. Uniwersytet ów wyrastał z bogatej tradycji oświaty dorosłych w diasporze żydowskiej, lecz w przeciwieństwie do kształcenia tradycyjalistycznego miał świeckie korzenie. Oświata pozaszkolna Żydów w Polsce międzywojennej była narzędziem i próbą ulżenia doli mas żydowskich poprzez walkę z analfabetyzmem i patologiami oraz popularyzację wiedzy, a także działaniem społeczno-politycznym środowisk syjonistycznych zmierzającym do ukształtowania świadomego swej tożsamości narodowej, aktywnego obywatela przyszłego państwa izraelskiego.

Mirosław Łapot

**WKŁAD ŚRODOWISKA ŻYDOWSKIEGO W ROZWÓJ OŚWIATY
POZASZKOLNEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM NA PRZYKŁADZIE
ŻYDOWSKIEGO UNIWERSYTETU LUDOWEGO IM. ALBERTA EINSTEINA
WE LWOWIE**

Streszczenie

Działalność żydowskiego uniwersytetu ludowego we Lwowie stanowi interesujący przykład organizowania oświaty ludowej przez mniejszość żydowską w Drugiej Rzeczypospolitej. Artykuł uzupełnia dorobek międzywojennej oświaty pozaszkolnej na terenie Polski. Tytułowy uniwersytet był prowadzony przez syjonistów, którzy byli zainteresowani niesieniem oświaty wśród ludu żydowskiego we Lwowie. Formami działalności były: wykłady, spotkania z interesującymi ludźmi, kursy zawodowe, czytelnictwo, rozwijanie idei samopomocy.

Słowa kluczowe: oświata pozaszkolna, uniwersytet ludowy, mniejszość żydowska w Polsce.

Мірослав Лапот

**ВНЕСОК ЄВРЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД НА ПРИКЛАДІ ЄВРЕЙСЬКОГО
НАРОДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. АЛЬБЕРТА АЙНШТАЙНА У ЛЬВОВІ**

Резюме

Діяльність єврейського народного університету у Львові становить цікавий приклад організації народної освіти єврейською меншиною у Другій Польській республіці. Стаття доповнює відомості щодо позашкільної освіти у Польщі в період між війнами. Університет ім. Айнштейна був організований сіоністами, які були зацікавлені у наданні освіти єврейському населенню у Львові. Формами діяльності університету були: лекції, зустрічі з цікавими особами, професійні курси, читальні, реалізація ідеї самопомогі.

Ключові слова: позашкільна освіта, народний університет, єврейська меншина у Польщі.

Mirosław Łapot

**JEWISH SOCIETY CONTRIBUTION IN DEVELOPMENT OF EXTRAMURAL
EDUCATION DURING INTERWAR PERIOD – AS EXAMPLE JEWISH
POPULAR UNIVERSITY NAME OF ALBERT EINSTEIN IN LVIV**

Summary

Activity of Jewish Popular University in Lviv is an interesting example of organizing popular education by Jewish minority in the Second Republic of Poland. Article supplements work of interwar extramural education in Poland. Mentioned university was directed by Zionists who was interested in spreading education between Jewish people in Lviv. There were following forms of activity: lectures, meetings with interesting people, occupational courses, readership, development of self-help idea.

Keywords: extramural education, popular university, Jewish minority in Poland.